

Эмануіл ЮФЕ

ПЕРШАЯ КНИГА ПРА АРХІЎ І БІБАІЯТЭКУ КІРАЎНІКА РЭСПУБАІКІ

Пантелеймон ПОНОМАРЕН-КО. Личный архив и книжное обозрение. Сводный каталог. Мн.: «Издательский дом «Звезда», 2013.

Панцеляймон Панамарэнка быў кіраўніком БССР на працягу дзесяці гадоў. За гэты час кіраўніцтва Беларусі зведала як светлыя (уз'яднанне БССР і Заходняй Беларусі), так і змрочныя (палітычныя рэпрэсіі, неаб'ектыўная ацэнка дзейнасці Мінскага антыфашысцкага падполля ў 1941—1942 гадах) старонкі сваёй гісторыі.

Увогуле, ён чалавек неадназначны. Быў здольным палітыкам, але не пазбаўленым каварства, і ў той жа час вельмі кемлівы і адукаваны. Яго рэзалюцыі на шматлікіх дакладных запісках партыйных і дзяржаўных дзеячаў рэспублікі, прадстаўнікоў вышэйшага партызанскага камандавання сведчаць аб выдатных здольнасцях адразу зразумець сэнс справы, аналізаваць магчымыя крокі і прымаць неабходныя рашэнні.

Калі згадаць акружэнне Сталіна ў 1948—1953 гадах, то Панамарэнка з'яўляўся, бадай, адным з самых адукаваных паплечнікаў «правадыра ўсіх народаў». Ён унёс істотны ўклад у развіццё эканомікі, навукі і культуры БССР. У той жа час да ягоных успамінаў, як і да многіх яго работ, трэба адносіцца вельмі крытычна. Гэтыя публікацыі пазначаны памкненнем пакінуць аб сабе і сваёй дзейнасці выключна добрую памяць.

У чытача адразу ўзнікае пытанне: «У чым каштоўнасць і вартасці гэтай кнігі? Што ў ёй новага?»

Па-першае, без усякага перабольшання, яна па многіх параметрах сапраўды ўнікальная. Хоць яе складальнікі і бібліяграфічны рэдактар Т. Рошчына назвалі яе «Зводным каталагам», па сутнасці, гэта даведнік, як падкрэсліваў адзін з галоўных ініцыятараў яе стварэння і аўтар кароткага біяграфічнага нарыса «Пантелеймон Пономаренко» В. Скалабан, дый іншыя складальнікі і, можна дадаць, энцыклапедычны.

Па-другое, упершыню ў Беларусі, краінах СНД і ва ўсім свеце ў кнізе, падрыхтаванай сумеснымі намаганнямі беларускіх і расійскіх архівістаў, бібліятэкараў і музейных работнікаў, прыведзена навуковае апісанне асабістых збораў віднага партыйнага і дзяржаўнага дзеяча СССР і БССР, якія знаходзяцца ў розных сховішчах Мінска і Масквы.

Па-трэцяе, знаёмства са зместам гэтага выдання дазваляе ўвесці ў навуковы зварот дакументы і экспанаты, якія раскрываюць дзейнасць Панамарэнкі як кіраўніка БССР у 1938—1948 гады і даследчыка партызанскага руху ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

Так у Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь захоўваюцца даклады, выступленні, артыкулы і іншыя цікавыя яго дакументы, рукапісы манаграфій, кніг, даведнікаў, дакументы, сабраныя Панцеляймонам Кандратавічам па гісторыі Вялікай Айчыннай

вайны, Заходняй Беларусі і па іншых тэмах (фонд. 1466. Вопіс № 1).

Па-чацвёртае, чытачам «Полымя», на мой погляд, найбольшую цікавасць уяўляюць матэрыялы, прысвечаныя ўзаемаадносінам Панамарэнкі з дзеячамі навукі, літаратуры і мастацтва Беларусі і ўсяго Савецкага Саюза.

Мала каму вядома, што ў фондах Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва знаходзіцца калекцыя здымкаў дзеячаў літаратуры і мастацтва, сабраная ім.

У Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі ёсць шэраг кніг з асабістай бібліятэкі Панамарэнкі. Сярод іх — «Круглы год: выбранае» Э. Агняцвет (1966) у супервокладцы, з даравальным надпісам на тытульным лісце: «Глыбокапаважанаму Панцеляймону Кандрацьевічу Панамарэнку — даўняму нашаму добраму другу. Эдзі Агняцвет. Масква, 18.XII.68 г.» У гэтай жа бібліятэцы захоўваецца зборнік А. Астрэйкі «Слуцкі пояс», выпушчаны ў 1943 годзе партызанамі з надпісам «П. К. Панамарэнку — кіраўніку бальшавікоў Беларусі на ўспамін. Анатоль Астрэйка. 5.II/1944 г.» і кніга «Лесныя агні» (1945) з даравальным надпісам: «Клапатліваму выхаваўцу беларускай літаратуры П. К. Панамарэнку на добры ўспамін. Анатоль Астрэйка. 2.1.1946».

У асабістай бібліятэцы Панцеляймона Кандратавіча знаходзілася 12 кніг народнага паэта Беларусі П. Броўкі, якія цяпер таксама захоўваюцца ў акадэмічнай бібліятэцы. Па аўтографіх відаць, што Пятрусь Усцінавіч быў вельмі ўдзячны Панамарэнку за падтрымку ім плённага супрацоўніцтва. Так, у красавіку 1949 года на тытульным лісце кнігі вершаў і паэм «Избранное», выдадзенай у Маскве пасля ад'езду Панамарэнкі з Беларусі, ён напісаў: «Дарагі Панцеляймон Кандратавіч! Ніколі не забыцца тых год, у якія мы пры вас працавалі, раслі і вучыліся. Дазвольце ж, з гэтай кніжкаю ад усяго

сэрца пераслаць Вам шчырую падзяку за ўсё! Пятрусь Броўка... Мінск». Праз год Панамарэнка атрымаў ад Броўкі кнігу вершаў «Дарогі жыцця» з такім надпісам: «Дарагому Панцеляймону Кандратавічу Панамарэнку. Ідуць, адыходзяць гады за гадамі, // Нямала прышлося падзей перажыць. // Прайшлі мы дарогу вялікую з вамі, // Ніколі дарогі тае не забыць! Пятрусь Броўка. 1950 г.». А вось які аўтограф напісаў Пятрусь Усцінавіч на кнізе «Стыхотворення і поэмы», што выйшла ў Маскве ў 1951 годзе: «Дорогой Пантелеймон Кондратьевич! Ещё и еще раз поклон Вам из Советской Белоруссии. Здесь всё помнит и любит Вас! Петрусь Бровка. Февраль, 1952».

Сярод кніг беларускіх пісьменнікаў у акадэмічнай бібліятэцы знаходзіцца і неўміручая камедыя В. Вольскага «Несцерка» (1946) з такім даравальным надпісам: «Панцеляймону Кандратавічу Панамарэнку з глыбокай пашанай ад аўтара. В. Вольскі. 12.II/—1946 г. Мінск».

Ёсць пэўныя падставы для высновы, што Панамарэнка вельмі цаніў творы Якуба Коласа. У яго асабістай бібліятэцы знаходзілася 19 кніг Канстанціна Міхайлавіча з даравальнымі надпісамі і адна кніга пра жыццё і творчасць Песняра (складальнікі І. Курбека і М. Базарэвіч, 1967). Даравальныя надпісы гавораць самі за сябе: «Глыбокапаважанаму П. Панамарэнку, шчыраму другу беларускага народа на памяць ад Якуба Коласа. 22.1.1947 г.»; «Глыбокапаважанаму, дарагому П. К. Панамарэнку, зычліваму другу беларускага народа ад Я. Коласа. 24.XII.1947 г.»; «Дорогому Пантелеймону Кондратьевичу Пономаренко на память о хороших белорусских днях. Якуб Колас. 23.XII.1949 г. г. Москва»; «Дорогому Пантелеймону Кондратьевичу Пономаренко. Час праходзіць. Сляды ж творчай працы на карысць народу застаюцца. А людзі, пакінуўшы гэтыя сляды, не забываюцца. Якуб Колас. 21.IX.1951 г.»; «Глыбокапаважае-

мому, дорогому П. К. Пономаренку на памяць о Беларусі, о беларускіх лесах. Якуб Колас. 27.XI.1952 г.».

На адной з дзвюх кніг народнага пісьменніка Беларусі Кандрата Крапівы такі надпіс: «Дарагому Панцеляймону Кандратавічу Панамарэнку з глыбокай пашанай і шчырай падзякай за клопаты аб беларускай савецкай літаратуры. Кандрат Крапіва. I/III—1948 г.»; на тытульным лісце другой: «Дарагому Панцеляймону Кандратавічу Панамарэнку, заслужыўшаму любоў і падзяку ўсяго беларускага народа, з гарачым павіншаваннем у дзень пяцідзясяцігоддзя, з пажаданнем доўгіх год шчасця і далейшай плённай працы на славу нашай сацыялістычнай Радзімы. Кандрат Крапіва. 7—VIII — 1952 г.».

На другім месцы па колькасці кніг беларускіх пісьменнікаў у асабістай бібліятэцы Панамарэнкі пасля Я. Коласа, безумоўна, стаіць народны паэт Беларусі А. Куляшоў. Ён падарыў Панцеляймону Кандратавічу 18 кніг. Прыкладзе некаторыя аўтографы: «Глыбокапаважанаму П. К. Панамарэнку, самаму аб'ектыўнаму крытыку і найбольшаму прыцелю беларускай савецкай літаратуры — на памяць ад аўтара кнігу вершаў і паэм, напісаных за апошнія 10 год (1935—1945 гг. Ар. Куляшоў. I/XII — 45 г. г. Мінск»; «П. К. Панамарэнку — Кіраўніку беларускіх партызан у гады Айчыннай вайны — з павагай і ўдзячнасцю за стрэчы і гутаркі з беларускімі пісьменнікамі, за сустрэчы і гутаркі, якія прынеслі карысць і аўтару гэтай паэмы. Ар. Куляшоў. 6/XII 45 г. г. Мінск» (паэма «Прыгоды цымбал»); «Глыбокапаважанаму Панцеляймону Кандрацьевічу Панамарэнку — першаму чытачу гэтай паэмы ў арыгінале — з любоўю і ўдзячнасцю за твае сардэчныя клопаты, якія натхнялі і натхняюць на далейшы творчы поспехі. Ад шчырага пачуцця. Ар. Куляшоў. 6.III.48 г.» (паэма «Прапор брыгады»); «Глыбокапаважанаму Панцеляймону Кандратавічу Пономаренку ад усяго серца, як і заўсёды на памяць аб авто-

ра кніг, якім многім абязан Вам, вашым работам і саветам. Ар. Куляшов. 20.VII.48 г. г. Москва».

Сярод кніг бібліятэкі К. Панамарэнкі і рэдкае выданне: «Выбраныя творы» Я. Купалы, выдадзеныя ў 1946 годзе, з аўтографам на тытульным лісце: «Вельмі паважанаму Панцеляймону Кандратавічу Панамарэнку, які заўсёды ўважліва і шчыра адносіцца да памяці Янкі Купалы. З глыбокай пашанай. В. Луцэвіч. 16.V 46».

Свае кнігі Панамарэнку дарылі вядомы савецкі пісьменнік В. Лідзін, М. Лужанін, М. Лынькоў, І. Любан, М. Машара, А. Міроіаў, Я. Мазалькоў і іншыя. Шасцю кнігамі прадстаўлены народны паэт Беларусі Максім Танк, заслужыўшы увагі ягоня даравальныя надпісы. Так, 21 снежня 1943 года на тытульным лісце паэмы «Янук Сяліба» ён напісаў: «Паважанаму Панцеляймону Кандратавічу Панамарэнку, імя чыё нераздзельна і назаўсёды звязана з гераічнай вызваленчай барацьбой беларускага народа, з яго перамогай, з росквітам яго культуры». Разгарнуўшы «Выбраныя вершы» М. Танка, выдадзеныя ў 1947 годзе, чытаем: «Паважанаму Панцеляймону Кандрацьевічу Панамарэнку, кіраўніку Рэйкавай вайны. Тысячы дотаў немцаў, а ў іх не лічыць вартавых. // Чыгуначны шлях ляжыць, як струна. // Загад Панамарэнкі, загад партызанам з Масквы, // Каб ранены звер нямецкі ад болі смяротнай узвыў: // Рэйкавая вайна! Рэйкавая вайна!... Максім Танк. Мінск, 17— II — 1948 г.». А 8 чэрвеня 1949 года на тытульным лісце кнігі вершаў «Каб ведалі» Танк напіша: «Глыбокапаважанаму Панцеляймону Кандрацьевічу Панамарэнку гэтыя вершы з Беларусі, з краіны, якую ён шчыра пакахаў, і з краіны, дзе шмат у яго сяброў, якія заўсёды яго ўспамінаюць. З пашанай. Максім Танк. Масква».

Гаворачы пра кнігі беларускіх пісьменнікаў у асабістай бібліятэцы Панамарэнкі, нельга не згадаць зборнік

апавяданняў І. Чыгрынава «По своим следам» (1968), раман І. Шамякіна «У добры час» (1953) з даравальнымі надпісамі.

Міжволі прыходзіш да роздуму правельмі складаную, вострую і разам з тым даволі далікатную тэму «Пісьменнік і ўлада». Па-мойму, невыпадкова большасць кніг, падораных Панамарэнку, адносяцца да 1940-х — сярэдзіны 1950-х гадоў, калі Панцеляймон Кандратавіч займаў высокія пасады ў Беларусі, у ЦК ВКП(б), КПСС, Савеце Міністраў СССР, быў першым сакратаром ЦК Кампартыі Казахстана, на дыпламатычнай рабоце і меў даволі вялікі ўплыў у кіруючых колах СССР. Колькасць кніг змяншаецца з 1961 года, калі ён быў выведзены са складу ЦК КПСС. Гэта, праўда, не адносіцца да партызанскіх камандзіраў і актыўных удзельнікаў партызанскага руху ў час Вялікай Айчыннай вайны, якія працягвалі прысылаць яму свае кнігі аж да апошніх дзён ягонага жыцця.

Цікава пазнаёміцца з успамінамі былой загадчыцы аддзела рэдкай кнігі і рукапісаў ЦНБ НАН Беларусі Л. Збралевіч «Из истории библиотеки П. К. Пономаренко». Толькі адна заўвага. На старонцы 175 Збралевіч называе Панамарэнку сакратаром ЦК КПБ у 1939—1948 гадах і начальнікам Беларускага штаба партызанскага руху. Дапушчана некалькі фактычных памылак.

Па-першае, Панцеляймон Кандратавіч быў першым сакратаром ЦК КП(б)Б у 1938—1947 гадах, кіраўніком урада БССР у 1944—1948 гадах і начальнікам Цэнтральнага штаба партызанскага руху ў 1942—1944 гадах. Начальнікам Беларускага штаба партызанскага руху ў 1942—1944 гадах з'яўляўся П. Калінін.

Каштоўныя матэрыялы змешчаны ў раздзеле «Государственная публичная историческая библиотека России». Аказваецца, што сярод кніг з асабістай бібліятэкі Панамарэнкі знаходзяцца такія кнігі, як «Вянок» М. Багдановіча

(1927), творы Ф. Багушэвіча, К. Буйло, М. Васілька, А. Гаруна, М. Гарэцкага... А ў Нацыянальным гістарычным музеі Рэспублікі Беларусь з асабістай бібліятэкі Панамарэнкі прадстаўлены кнігі Я. Купалы, М. Янчука, Б. Тарашкевіча.

Самым адданым і ўдзячным Панцеляймону Кандратавічу заставаўся П. Броўка. Пра гэта сведчаць яго аўтографы на кнігах, падораных яму, што захоўваюцца ў Беларускам дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва. На фарзацы кнігі «Ты — мая пчолка = Ты моя пчёлка: лірыка, 1935—1970» (1972) такі даравальны надпіс: «Дарогому Панцеляймону Кандратавічу Панамарэнку некалькі слоў маладой лірыкі — ад старога Пятруса Броўкі». На тытульным лісце зборніка «Пншу о сердце человечьем» (1974) народны паэт Беларусі напісаў: «Дорогому Пантелеймону Кондратьевичу Пономаренко. О пережитом за многие годы и многие, незабываемые, вместе с Вами — от всего сердца! Петрусь Бровка. Февраль 1975 г.». А гэта на кнізе вершаў і іаэм «И молодость и зрелость» (1979): «Дорогому Пантелеймону Кондратьевичу Пономаренко. С кем прошла моя молодость и наступила зрелость. Спасибо за всё. Петрусь Бровка. Июнь 1979».

Зацікаваць чытача і экспанаты Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. Гэта сем падарункаў Панамарэнку: пісталеты, пісталеты-кулямёты, самаробныя нажы. У гэтым жа музеі знаходзяцца рэдкія фатаграфіі і дакументы Панцеляймона Кандратавіча, рукапісныя часопісы.

Вельмі добра, што ў кнізе маюцца імяны ўказальнік і спіс скарачэнняў.

Аднак, адзначаючы шматлікія вартасці яе, нельга не выказаць некаторыя заўвагі. Лепш было б, каб складальнікі больш дакладна прытрымліваліся двух важнейшых прынцыпаў адбору кніг з асабістай бібліятэкі Панамарэнкі — тэматычнага і храна-

лагічнага. Шматлікія кнігі па гісторыі партызанскага руху на акупіраванай нацыстамі тэрыторыі Беларусі і ўсяго Савецкага Саюза трэба было выдзеліць асобна.

Што датычыцца пералічэння кніг беларускіх, расійскіх, украінскіх і іншых пісьменнікаў у раздзеле «Цэнтральная навуковая бібліятэка (трэба было дадаць — імя Якуба Коласа. — Э. І.) Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі», то мэтазгодна было б кіравацца храналагічным прынцыпам, арыентуючыся на час выдання той ці іншай кнігі або на час, калі яна была падаравана Панцеляймону Кандратавічу.

Несумненна, гэтая кніга-даведнік мае вялікую навуковую каштоўнасць. Менавіта такія кнігі патрэбны тым, хто

цікавіцца гісторыяй і культурай Беларусі — як даследчыкам, так і дапытлівым студэнтам і старшакласнікам, не гаворачы ўжо аб маладых пісьменніках і літаратуразнаўцах. Але выхад гэтага ўнікальнага даведніка — і своеасаблівы помнік апантанаму даследчыку, гісторыку-архівісту, культуролагу, літаратуразнаўцу, краязнаўцу і проста чалавеку энцыклапедычных ведаў В. Скалабану. Свой уступны біяграфічны нарыс ён закончыў такімі словамі: «Выход справочника будет содействовать подготовке научной биографии П. К. Пономаренко». Аўтар гэтых радкоў падрыхтаваў такую біяграфію, рукапіс якой знаходзіцца ў друку ў адным з мінскіх выдавецтваў, і яна хутка выйдзе ў свет...

